

УДК 821.161.2-32Коцюбинський1/7.08

Ольга Казанова

ОСОБЛИВОСТІ СУГЕСТИВНОЇ ПОЕТИКИ У ЦИКЛІ «ПОЕЗІЙ В ПРОЗІ» М. КОЦЮБІНСЬКОГО «З ГЛИБИНИ»

У статті проаналізовано жанрові особливості поезій в прозі М. Коцюбинського. Зокрема, виявлено специфіку структурно-композиційного та мовленнєвого рівнів поезій в прозі письменника.

Ключові слова: жанр, сугестія, структура, наративні форми, композиція.

В статье определены жанровые особенности стихотворений в прозе М. Коцюбинского. Проанализирована структурно-композиционная и нарративная оригинальность поэзий в прозе писателя.

Ключевые слова: жанр, суггестия, структура, нарративные формы, композиция.

The peculiarities of poems in prose of M. Kotsyubynskij are analyzed in the article. The changes of compositions, narrative forms, pragmatics, idea and thematic bases of texts of poems in prose are fixed.

Key words: genre, suggestion, structure, narrative forms, composition.

Взаємодія епічних та ліричних компонентів для літератури перехідної доби стає визначальною в процесі модернізації художніх форм, нівелюванні реалістичних канонів. У багатьох своїх творах письменники-модерністи не вдавалися до фабульної організації тексту, а зосереджували увагу на внутрішньому конфлікті, монопереживаннях героїв, змінах настрою, психологічних станів. Поступово зникали елементи побутописання та етнографічні описи, що зумовлювало суттєві структурні зміни тексту, виникнення нових способів художнього висловлювання. Т. Гундорова влучно зазначає про те, що в літературі кінця ХІХ — початку ХХ століття переосмислюється саме знакова природа мовлення, «...де відбувається розрив логічного та однозначного означувального ланцюга і натомість постає роль сугестії і синестезії, мовних зміщень, зсувів різних пластів оповіді, поєднання жанрів, стилів, пошуки синтезу мистецтв... сполучення різних... розумінь та образів» [2, с. 288—289]. Отож, постає проблема нових форм

художнього моделювання дійсності, відбиття складних світоглядних та естетичних суперечностей перехідної доби.

Жанр поезій в прозі виявляється найяскравішим зразком неоднозначних й новаторських літературних тенденцій перехідної доби. Тут виразно простежується взаємодія різних літературних родів та, відповідно, різних форм мовлення (віршованих і прозаїчних). Враження від дійсності, асоціації, уявлення відтворюються своєрідними мовленнєво-композиційними формами, які властиві більше ліричним творам, аніж прозовим. За влучними спостереженнями О. Бігун, «...у структуруванні переважають ліричні родові ознаки, які тісно пов'язані тут з емоційним переживанням, експресією, чуттєвістю, пафосом, сугестивністю. Поетичне мовлення есплікується емоційною насиченістю, і тісно пов'язане з ритмом. Підкреслено виразна інтонація знаходить відображення в динаміці твору» [1, с. 7].

Своєрідність генологічної структури поезій в прозі (синтетична природа жанру), зумовлена модифікацією традиційних форм вираження суб'єктивності, сюжетно-композиційних особливостей тексту, вже не раз привертала і привертає увагу вітчизняних літературознавців. Проте, аналіз накопиченого літературознавчого досвіду дозволяє виділити аспекти, які залишилися на периферії теоретичних досліджень жанру.

Зокрема, йдеться про дослідження явища сугестії у художній структурі поезій в прозі, зважаючи на перевагу й своєрідну артикуляцію ліричних родових ознак у поетиці синтетичного жанру. Тому у даній статті видається цікавим розглянути шляхи прояву поетичної сугестії на прикладі, мабуть, найбільш своєрідних в українській літературі кінця XIX — початку XX століття, авторськи неповторних поезій в прозі М. Коцюбинського.

У сучасному літературознавстві все частіше сугестивна природа художнього тексту стає об'єктом різноманітних методологічних напрямків дослідження: психологізму, рецептивної естетики, наратології, структуралізму. «Сугестія — це явище несвідомої взаємодії автора і читача, що відбувається через посередництво художнього тексту. Результатом такої

взаємодії є навіяння реципієнтові настанови, що викликає у нього певні емоції, відчуття, враження, спрямовує напрям думок» [3, с. 6]. Навіювання певних почуттів та вражень, а також виявлення авторських інтенцій відбувається на різних рівнях художньої поетики: через семантику образності, структурно-композиційних та наративних форм.

Аналізуючи сугестивну поетику і жанрову природу поезій в прозі, більш продуктивним видається звернення саме до структурно-семіотичного аналізу тексту, дослідження функцій й особливостей ритмомелодики, взаємодії форми та значення. У сприйнятті тексту поезій в прозі визначальним стає не ланцюг подій, а ритм, інтонація фраз, асоціативні зв'язки, внутрішня форма слова. Звичайно, така динамічність мовленнєвих структур (зокрема, на лексичному, синтаксичному рівнях) пов'язана із зміною викладових форм у модерністичних текстах перехідної доби. Письменники змінювали традиційні форми вираження суб'єктивності, використовуючи непрямі форми висловлювань, тропеїчне мовлення.

Жанр поезії в прозі стає тією формою, в якій найбільш «зручно» було виявити суб'єктивні почуття, переживання автора, зважаючи на поєднання родових властивостей прози і лірики. Переважна більшість поезій в прозі перехідної доби втілює вираження внутрішніх переживань, настроїв, міркувань, вражень від дійсності. Не став винятком і цикл поезій в прозі М. Коцюбинського «З глибини», що складається з чотирьох творів: «Хмари», «Утома», «Самотність», «Сон».

Поезіям в прозі М. Коцюбинського властиве розгортання наративу у формі візії, сну, марень, що навіюють почуття, рефлексії, сприйняття голосів із підсвідомості, активізують внутрішні рефлексії, «пошуки» внутрішньої гармонії тощо. Символ чи алегорія стають основними засобами змістового вираження, втілення контекстуальних смислів. Так, у поезії в прозі «Хмари» завдяки мовленню натяків, символічним узагальненням М. Коцюбинський намагався передати екзистенційну усамітненість людського існування в світі. Суб'єкт ви-

словлювання рефлектує над станом поетичного натхнення, над «переживанням» процесу творчості, що виявляє романтичне непорозуміння між екзальтованою особистістю творця і дійсністю. Асоціації навіть споглядання хмар на небі, які уособлюються із власними пошуками, творчими сподіваннями, іноді, розчаруванням світом:

«Коли я дивлюся на хмари, ті діти землі і сонця, що знявшись високо, все вище і вище, мандрують блакитним шляхом, — мені здається, що бачу душу поета...

Я бачу її. Велика і важка, повна туги й невилпаних сліз, вагітна всіма скорботами світа, темна од жалю до нещасливої землі...

Я розумію її. Вічно невдоволена, вічно шукаюча, з вічним питанням — «на що? до чого?» — вона спустила сірі крила над землею, щоб не було видно сонця...» [4, с. 269].

Змалювання природної стихії передає безнадійність переживань, стан неспокою, засмученість мовця. Асоціативний монтаж суб'єктивних вражень від пейзажних малюнків споріднений з технікою потоку вражень. Чуттєвість, настроєвість переважає над раціональною сферою, а подієвість поступається місцем почуттям, враженням, емоціям мовця.

Емоційно насичена образність утворюється внаслідок нагнітання близьких за своїм семантичним спрямуванням тропів. У художній структурі тексту помічаємо градацію епітетів та метафор, що характеризують стан душі поета: «...велика і важка», «повна туги», «вагітна всіма скорботами світа», «темна од жалю», «клубочиться чорними хвилями», «важко дихає», «ховає лице од сонця і гірко плаче...». Причому превалюють темні, сірі барви, які не лише передають авторські емоції, але й навіюють певний настрій у читача.

Емоційні хвилювання, тривожний стан суб'єкта мовлення конденсується у формі спонукальних речень, ускладнених означеннями. Через поетичні фігури, засоби увиразнення мовлення письменник моделює процес «горіння» душі митця (творіння):

«Я знаю її. Вона... Мчить шалено по небу і підганяє ліниву землю золотою різкою... Вперед... вперед... швидче разом із

нею... в мільйон раз швидче в повітрі... І гукає так, щоб всі почувли, щоб ніхто не спав, щоб всі прокинулися...»¹ [4, с. 269].

Використання дієслів наказового способу, численних повторів сприяє урізноманітненню ритмічної організації тексту. Імперативні висловлювання вигуково-експресивного характеру передають динаміку емоцій, образних уявлень, стають засобами поступового зростання інтонаційно-смыслового напруження. Дієслівні конструкції набувають семантичної акцентуації. Власне, низка дієслівних конструкцій створює основу композиційної та тематичної структури зображеної картини.

Переживання, емоції, психологічний стан суб'єкта мовлення виявляються не лише у формі полісемантичних та експресивних висловлювань, а й через ритм, «тон», мовно-звуковий шар оповіді. Важливою ставала саме експресія «словесного звучання», ніж предметне значення. Насичені експресивною образністю спонування, звертання стають засобами концентрації уваги читача, активізують емоційне співпереживання відтвореного. Суттєвим елементом ритмо-інтонаційної організації висловлювань стає також і поетика паузації.

Художньою настановою автора стає безпосередньо-рефлексивний вираз думок, почуттів, самоаналіз внутрішнього світу, емоційних переживань, що виникли під час складних життєвих перипетій. Елегійні мотиви простежуємо у поезії в прозі М. Коцюбинського «Самотній». Прозова мініатюра сприймається як авторефлексія автора-оповідача, який замислюється над станом своєї самотності, сенсом свого життя. Текст поезії в прозі структуровано у семи абзацах, які відділяються один від одного іронічними зверненнями-анафорами, спрямованими до себе самого, наче відчуття та усвідомлення власної ізольованості, самотності митця у світі:

«Я слухаю співи, яких ніхто не чує: то співає моя душа.

— А ти самотній!

І ніщо не заглушить — я це знаю — ніщо не заглушить того співу..

— Самотний! ... самотний!...» [4, с. 271].

¹ Тут і далі текст цитується за авторським правописом

Виклад формується як кумулятивне нанизування системи лейтмотивів (за відсутності сюжетної цілісності тексту), що об'єднують семантично невідповідні епізоди оповіді. Оповідач відчуває свою самотність на лоні природи, у людському оточенні, у відношеннях з близькими людьми, друзями, з коханою, не може позбутися цього відчуття й в хвилини радості:

«І снує срібну нитку розум і золоту серце, хвиля життя виходить з берегів, шумить і грає — і коли до уст моїх торкається келих веселощів — я чую вже знайомий реквієм душі:

— А ти самотній!» [4, с. 270].

Внутрішній ритм настроєвої сугестії виникає через своєрідне комбінування різного роду повторів, тропеїчних форм мовлення, виокремлення однорідних членів речення тощо. Внутрішні почуття ліричного суб'єкта виявляються через образний ряд рефрену, в основі якого звернення до власної душі, до себе самого. Однак, діалогічність риторичних зворотів цілком умовна і слугує передусім для утворення певного впливу на читача.

Вираження суб'єктивних вражень, почуттів та емоцій увиразнюється через послідовне нанизування динамічних метафор, що стають одним із засобів емоційної виразності тексту: «хвиля життя виходить із берегів», «з серця ллється струмок в море людського горя», «чорним клубком котиться в грудях моїх болісний і гордий покрик».

Фрагментарність, уривчастість мовлення, символічність образів послаблює референційну співвіднесеність слів та понять. Вагомою стає динаміка семантичних значень тексту, посилена формально-ритмічними та риторичними особливостями мовлення. Семантичні відтінки слів, їх внутрішній смисл виявляються у контекстуальній взаємодії з іншими висловлюваннями (попередніми чи наступними), що «...є ланкою безперервного процесу означування — не дійсності, а інших мовних значень» [5, с. 218]. Отже, інтерпретація тексту відбувається як певне конструювання системи мовних значень.

Нова функція слова в поезіях в прозі М Коцюбинського полягає у тому, що слово з надзвичайною місткістю поєднує

в собі не лише характеристику предмета, а й викликані ним асоціації. Власне, особливістю індивідуальної стильової манери письменника у багатьох жанрах ліричної прози є посилена метафорична асоціативність зображення, яка у кожному творі набуває нової художньої якості. Жанротворчого характеру набуває спосіб мовного упорядкування висловлювань та сама внутрішня форма слова, що надає тексту додаткових інтерпретаційних відтінків, також стає засобом авторської сугестії. Специфіка художнього висловлювання у поезіях в прозі перехідної доби виявляється у послідовному нашаруванні «мовних значень», що спрямоване не стільки на відображення «зовнішніх» предметів, явищ, скільки на утворення іманентних значень у тексті. Головним стає не зображення дійсності, сюжетних деталей, а феномен мовлення, сугестія метафоричних утворень, поетичних вербальних комплексів. Складність багатозначних варіацій ідейного змісту та образного наповнення тексту декодується лише асоціативно, в залежності від особистісного сприйняття читача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бігун О. Типологія жанру поезій в прозі (французька та українська література кінця XIX — початку XX ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05 «Порівняльне літературознавство» / О. Бігун. — Тернопіль, 2008. — 20 с.
2. Гундорова Т. І. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація / Т. І. Гундорова. — Л. : Літопис, 1997. — 297 с.
3. Джугастрянська Ю. Сугестивна лірика кінця XIX — початку XX ст. : генеза, структура, функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 «Теорія літератури» / Ю. Джугастрянська. — К., 2009. — 19 с.
4. Коцюбинський М. М. В пугах шайтана та інші оповідання / М. М. Коцюбинський. — К. : Державне видавництво, 1924. — 273 с.
5. Яковенко С. Романтики, естети, ніцшеанці. Українська та польська літературна критика раннього модернізму / Сергій Яковенко. — К. : Часопис «Критика», 2006. — 296 с.

Стаття надійшла до редакції 3 березня 2014 р.